

De ziekte van Weimar

Ander werk van Kees 't Hart

- Vitrines* (verhalen, 1988)
Land van genade (roman, 1989)
De neus van Pinokkio (roman, 1990)
Zwembad (roman, 1992)
Blauw Curaçao (roman, 1996)
Kinderen die leren lezen (gedichten, 1998) Ida Gerhardt Poëzie-
prijs 2000
De revue (roman, 1999) Multatulprijs 2000
De ziekte van bewondering (essays, 2004)
Ter navolging (roman, 2004)
Het mooiste leven... (reportage, 2006)
De krokodil van Manhattan (roman, 2006)
De kunst van het schrijven (essays, 2007)
Ik weet nu alles weer (gedichten, 2008)
De keizer en de astroloog (roman, 2008)
Engelvisje & andere verhalen (2010)
Hotel Vertigo (roman, 2012)
Teatro Olimpico (roman, 2014)
Het gelukkige schrijven (essays, 2015) J. Greshoff-prijs 2016
Wederzijds (roman, 2017)

Kees 't Hart

De ziekte van Weimar

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2019

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij bv, Weteringschans 259, 1017 xj Amsterdam.

Copyright © 2019 Kees 't Hart
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's
Uitgeverij bv, Weteringschans 259, 1017 xj Amsterdam.

Omslag Anneke Germers
Omslagbeeld Johann Wolfgang von Goethe, *Zur Farbenlehre*
(1810)/Pictures from History/Bridgeman Images
Beeld binnenzijde omslag Johann Wolfgang von Goethe,
Stein des guten Glücks
Foto auteur Euf Lindeboom

ISBN 978 90 214 1669 4 / NUR 301
www.querido.nl

Voor Euf

FRANEKER

I

Tijdens de wandeling van zijn huis aan de Zilverstraat naar het Oosterbolwerk, in de late lente van 1807, zag Albert bij de haven van de turfschepen in de verte de heer Camper lopen. Snijmeester aan de Academie. Albert gaf schaakles aan zijn zoon Frank. Het liep tegen de avond, Albert was op weg naar een tent bij het Oud Kaatsveld waar indianen uit Nieuw-Amerika werden tentoongesteld, hij was er de dag ervoor al een keer langsgelopen. Op de buitenkant van de tent stonden primitieve schilderijen van vogels met reusachtige snavels. Ook waren er in felle kleuren visen, herten en beren op geschilderd.

Hij had opgewonden verhalen over het optreden gehoord, de indianen vertoonden jachtdansen, maakten vuur en zongen met krassende hoge stemmen eentonige liederen. Ze hadden hun gezichten beschilderd en spraken onder elkaar een taal die alleen uit klinkers leek te bestaan. Met bezoekers spraken ze na afloop Frans, ze lieten zich bekijken en zelfs aanraken. Er was een vrouw bij 'met staalgrijze ogen', had iemand verteld, 'ze kijkt dwars door je heen'. Albert had van de pedel, de heer Witstra, opdracht gekregen om contact te leggen met de zetbaas van deze voorstelling, omdat de hoogleraren Larema en Steggerda van volkenkunde en geneeskunde een of meer indianen in hun collegezaal wilden ondervragen en on-

derzoeken. Hij had gehoord dat bij iedere voorstelling de tent volliep met niet alleen bezoekers uit Franeker maar ook van ver daarbuiten, uit Leeuwarden en Groningen. In Amsterdam waren ze ook te zien geweest.

Het waren Ojibweg-indianen, had hij begrepen, je moest het uitspreken als ‘oodjiebweek’, de pedel had dit gehoord van professor Larema, die wilde onderzoeken of er elementaire overeenkomsten waren tussen het Ojibweg en de Europese talen. Hun schedels en beenderen waren anders dan die van Europese bewoners, wat mogelijk wees op een achtergebleven denkwereld. Anderen spraken dat tegen. Hierover had Steggerda een paar colleges gegeven.

Albert vertrouwde Witstra niet helemaal, omdat hij steeds terugkwam op ‘bepaalde gebeurtenissen’ uit het verleden. En dan doelde hij op de revolutionaire Optocht in Franeker in 1795. Witstra was nog altijd bang dat hij zich voor de Senaatscommissie zou moeten verantwoorden voor zijn gedrag tijdens die Optocht en het feest daarna. Hij was tegen de onthoofding in 1793 van Lodewijk xv1 geweest, had niet meegelopen in de Optocht en zelfs Oranjeliederen gezongen, zij het niet in het openbaar. Een paar jaar later had hij een neef van een lagere secretaris van de Stadhouder, die allang geen secretaris meer was, bij hem thuis uitgenodigd.

Albert kende verschillende commissieleden, geen haar op hun hoofd die erover piekerde Witstra voor zijn gedrag destijds alsnog aansprakelijk te stellen. Ook de nieuwe koning voelde niets voor strafmaatregelen achteraf, had hij gelezen. Hij had hierover richtlijnen gestuurd. Maar Witstra vertrouwde het niet, hij was er zeker van dat hij ‘in de gaten werd gehouden’ en kwam daar steeds op terug. Albert gaf zijn beide zoontjes schaak- en dansles, waaraan

af en toe ook zijn vrouw deelnam. Zij schaakte beter dan Witstra, die er niets van terechtbracht, maar ze peinsde er niet over om van hem te verliezen.

Camper kwam dichterbij, Albert moest over een paar omgevallen bomen klimmen om hem te ontmoeten. Het was winderig weer, drie dagen na de plotseling opgestoken grote storm die Franeker had geteisterd. Daken waren afgewaaid, bomen omgevallen, in een van de koffiehuisen aan de Voorstraat was een boom die toch al op omvallen stond door een dak gegaan.

Camper werd vergezeld door een kleine man die een vervaarlijk brede, platte hoed droeg. Albert dacht hem al eerder te hebben gezien. Maar waar? In een koffiehuis? Na de inhuldiging van professor Heringa? Bij de draverij aan de Breede Plaats ter ere van de Burgerdag? Daar was het veel minder druk geweest dan het jaar ervoor. Albert zelf had ervoor gezorgd dat de feesttent, die anders alleen van stal werd gehaald bij de jaarlijkse professorenopocht, op tijd was opgericht. Maar daar had hij deze hoed niet gezien. Een hoed die filosofen dragen, dacht hij. De man droeg onder de hoed een pruik, die enigszins scheef stond.

Camper stelde hem aan Albert voor als 'Geerts, voormalig grenadier-luitenant in het keizerlijke leger'. Geen filosoof dus, maar ex-soldaat. Zijn voornaam verstond hij niet, wel voegde Camper fluisterend maar hard genoeg toe, zodat ook Geerts het kon horen, dat 'meneer tevens jonkheer was'. Albert vroeg zich af of dit als grap bedoeld was en of het iets te maken had met de tamelijk belachelijke hoed.

Geerts droeg een strakke gele kniebroek, er zaten gouden knopen op zijn blauwe jas, waaronder een geel vest zat. Zijn overhemd was tot aan zijn hals dichtgeknoopt,

om zijn hals zat een groezelige gele sjaal. Hij was niet veel ouder dan Albert. Hij zei iets wat Albert niet verstond, maar toen hij zich naar hem toe boog, herhaalde hij het.

‘Het Wertherkostuum,’ zei hij.

Hij keerde zich koket met zijn zij naar Albert, draaide zich toen weer terug in de oude stand om hem de gelegenheid te geven hem goed te bekijken. Er was een stevige bries opgestoken, die de bladeren van de omgevallen bomen deed ruizen. Boven zich zag Albert een glimp van een bleke maan. De bleke maan, dacht hij.

‘Het Wertherkostuum,’ zei hij jonkheer Geerts na.

De man gaf hem een stevige hand, hij glimlachte vergoelijkend, alsof hij iets obsceens had gezegd dat bij nader inzien ook anders kon worden uitgelegd.

‘Albert,’ zei hij, ‘Albert van Huszen, met een s en een z.’

‘Ja ja,’ zei de man, ‘ik heb over u gehoord.’

Het klonk alsof hij uitvoerig inlichtingen over hem had ingewonnen, maar Camper zei dat ze het net over hem hadden gehad. De beste schaker van Franeker, wie weet van heel Friesland.

‘En daar kwam je nog aangelopen ook, wat een toeval.’

Geerts deed een stap terug en wees op zijn blauwe jas.

‘Het Wertherkostuum,’ zei hij nog een keer, ‘blauwe jas en gele broek, hoge laarzen horen er ook bij, maar die krijg ik niet aan.’

Hij grinnikte onbehoorlijk, keek dwingend naar Albert, alsof die direct wist wat hij moest zeggen. Maar Albert zei niets, hij begreep niet wat de man bedoelde. Een vlaag van onbehagen nestelde zich in zijn borst, dat overkwam hem de laatste tijd vaker. Hij had het idee, het nam de laatste tijd toe, dat men hem in Franeker, waar hij toch al ruim vijf jaar woonde, nog steeds op de proef stelde. Waar had hij deze figuur eerder gezien?

‘In de Duitse landen loopt iedereen nog steeds in dit

kostuum rond,' vervolgde de man, 'al is het allemaal lang geleden.'

Hij lachte schallend, wat een paar vogels uit de omgevallen bomen deed opvliegen. Er was behalve iets dwingends ook iets onbevangens aan hem, iets jongensachtigs dat hij steeds opzichtig demonstreerde. Hij had geen misdadigersgezicht, Lavater zou hem bij de opgewekte melancholici hebben ingeschaald, bedacht Albert. Zijn zus zou hem in haar silhouetten een hoog voorhoofd geven. Toch vond hij hem ondanks zijn rare praatjes en opdringerigheid niet geheel onsympathiek.

'Je spreekt in raadselen,' zei Camper plechtig, 'daar moet je mee ophouden.'

Hij wendde zich tot Albert. Ook hij droeg een hoed, grijs en vierkant, die hij af en toe betastte alsof hij bang was dat hij af zou waaien.

'*Die Leiden des jungen Werthers*,' zei hij, 'daar doelt hij op. Van de schrijver Goethe.'

Goethe, dacht Albert, dat was het, hij had het moeten weten, de titel kende hij, het boekje stond in Lienes kast, maar hij had het nooit gelezen. Liene wel, samen met vriendinnen, met Dirkje, Catharina, hoe heetten die andere twee, hij kwam er zo snel niet op, alweer een paar jaar geleden, toen ze net in Franeker woonden. Ze had het uit de nalatenschap van hun moeder naar Franeker meegenomen. Met nog een twintigtal andere boeken. Goethe dus. Je schreef het met een o en een e, wist hij, die je samen als een eu uitsprak. Geuthe, niet Goethe met een oe, maar Geuthe. Net als in beukenoot. Mooie naam met een zachte, gevoelige g, die je achter in je keel samenstelde, dat was aantrekkelijk, niet de harde g van God, maar de gevoelige, zachte van Goethe. Hij fluisterde de naam voor zich uit. Goethe.

Camper had hem een keer over de ontmoetingen van

zijn broer met Goethe verteld, herinnerde hij zich, jaren geleden, toen hij hem, Camper, nog maar net kende. Camper was er blijkbaar van uitgegaan dat hij wist wie het was. Hij was destijds voor het eerst bij hem thuis om afspraken te maken over zijn lessen aan Frank. Ze stonden in de gang. Die broer had Goethe in Italië lesgegeven, dat was het, dat had hij gezegd, dat het in Italië was. Er stond een borstbeeld van Goethe in zijn studeerkamer, had Camper verteld. Maar waarom was Camper toen over Goethe begonnen? En later had hij nooit meer met Albert over Goethe gesproken. Nu ging het ineens over hem, het had iets verrassends, maar toch ook iets vertrouwelijks.

Die Leiden des jungen Werthers. Een buitengewoon aantrekkelijke titel. Het Lijden van de Mens. Maar waaraan? Hij werd benieuwd naar waar het lijden van die Werther op neerkwam. De dubbelzinnigheid in de titel vermaakte hem, was Werther jong of ging het om een jongen die Werther heette? Goethe leek hem een satireschrijver. Lieve had het niet in zijn aanwezigheid gelezen, anders had ze er wel iets over gezegd.

Waaraan leed de jonge Werther? Zelfhaat leek hem een goede mogelijkheid, angstige dromen, puisten in het gezicht of op zijn geslachtsdeel. Angst voor verre landen. Hij zag vage beelden voor zich van gesluierte vrouwen in een met goudkleurige tapijten beklede ruimte waar een jongeman in een hoek op een stapel kussens zat. Plaatje uit een sprookjesboek. Of was Werther op een onbewoond eiland beland waar apen hem opvoedden en hij gedwongen werd met de dochter van de apenkoning te trouwen?

Zijn moeder had het ook gelezen. Ze had hem er iets over verteld, dat wist hij zeker, maar wat ook weer, ze vertelde over alle boeken die ze las. Wat had ze gezegd? De titel gaf in ieder geval aanleiding tot mijmeringen.

Het gesprek met de twee heren leek verder van weinig belang. Misschien was die Geerts een Wertherjongen, dacht hij, maar wat zou een Wertherjongen kunnen zijn? Een man met een Wertheraandoening. Had zijn moeder iets in het Duits over Goethe verteld? Dat lag voor de hand, want als ze over Duitse boeken praatte, ging ze altijd op de Duitse taal over. En dan praatte hij Duits terug en droomde hij zich als kleine jongen in een van de Duitse landen, in een stad of dorp in de buurt van Leipzig, waar zijn ouders vandaan kwamen en waar hij geboren was. Een stadje met dof beierende kerkklokken die uren doorgalmden en met avonden waarop iedereen rond een lange ovale tafel zat en liederen zong. Dat zag hij af en toe nog steeds voor zich.

‘Sprechen Sie Deutsch?’

Hij schrok op uit zijn gedachtestroom. Geerts had gesproken en keek hem dwingend aan.

‘Ja, ganz gut,’ zei hij, veel te hard, hij moest zich niet zo in gepeins verliezen, het leverde misverstanden op.

‘Meine Eltern sprachen Deutsch,’ zei hij, weer zachter, ‘sie, aber auch ich, lebten in Dachfelzen, nicht weit von Leipzig entfernt.’

Het Duits was er moeiteloos uit gekomen. Geerts maakte een huppelend sprongetje alsof het hem allemaal buitengewoon amuseerde.

‘Mooi, mooi, mooi,’ zei hij.

Daarna wendde hij zich tot Camper. Hadden ze het werkelijk over hem gehad, over iets wat hem aanging?

In de naam ‘Goethe’ zat het woord ‘God’ verborgen, bedacht Albert, wat een aardig idee was dat. In de Duitse taal schreef je ‘Goethe’ vast ook als ‘Göthe’, ‘Herr Göthe’, ‘Baron von Goethe’, hij was uiteraard van adel, alle schrijvers waren van adel, en bij Göthe of Goethe zat je toch dicht in de buurt van het Duitse Gott. Met een gehemel-

te-g. Had zijn moeder het hierover met hem gehad? Ze speculeerde graag over verborgen betekenissen in woorden. Ze hield er een nogal goddelijk taalidee op na dat hij in Franeker ook gehoord had van een jonge taalkundige, Stevenius, een assistent van hoogleraar Barcin, die hem een keer in De Bocht van Guinee had onderhouden over de ‘geschiktheid’ van woorden. ‘Mes’ was een geschikt woord om een mes te benoemen omdat het snijden al in de klank was verborgen. ‘Bal’ was een gepast woord om een bal te benoemen. Een rond woord. Als het niet geschikt was, was er wel een ander woord voor gekozen, had Stevenius beweerd. ‘Vierkant’ bijvoorbeeld, iedereen wist gelijk dat ‘vierkant’ geen goed woord was om een bal mee te benoemen. Ieder woord bevatte al de betekenis, dat was de goddelijke oorsprong ervan.

Ze waren in een gesprek beland over verschillen tussen talen. Albert had naar voren gebracht dat het Franse woord ‘couteau’ voor mes blijkbaar ook geschikt was om een mes te benoemen, maar dan alleen in Frankrijk. Hij had geprobeerd de spottende toon in zijn woorden te onderdrukken, omdat hij gemerkt had dat Stevenius zich aan zijn tegenwerpingen ergerde. Hij zag in Albert een leek. Dit was volgens Stevenius geen goed argument om zijn theorie te weerleggen. De menselijke taal had uiteindelijk een universele onderliggende taal als wortel en grond. Dus ook ‘couteau’ was uiteindelijk verwant met ‘mes’, ook al zou je dat op het eerste gezicht niet zeggen.

Al het bestaande had in Stevenius’ visie op een of andere manier een nuttigheidskarakter. Stenen waren nuttig, geschikt om muren mee te bouwen, daarom heetten ze ook ‘stenen’, de zee was nuttig omdat er vissen in zwommen, en vissen waren nuttig omdat ze tot voedsel dienden. Ook taal was nuttig, omdat je je daarmee verstaanbaar kon

maken. Wel gaf hij toe dat niet al het menselijk handelen nuttig was. Onder gegrinnik van de toehoorders en later fluisterend had hij gezegd dat de teling van kinderen op zich nuttig was, omdat dit een nageslacht opleverde, maar dat teling zonder het doel nageslacht te genereren alleen de geilheid diende. En toen ze uitgelachen waren had hij gezegd: ‘Maar misschien is dat toch ook nuttig.’

Daarna vertelde een student geneeskunde dat de grootste lust zowel bij de man als bij de vrouw bij de geslachts-gemeenschap ontstaat als die doelbewust op kinderteling gericht is. Dat had hoogleraar Brandsen een keer gezegd. Albert had dit eerder gehoord, het leek hem onwaarschijnlijk, maar toch had het invloed op zijn eigen lustvlagen, omdat hij vanaf die dag bij het zien van vrouwen met kinderen direct dacht aan hun ooit beleefde kinderparingen. Hij stelde zich bloeddoorlopen wangen voor, bevende ledematen en schreeuwend geroep om God en de apostelen. ‘O God, o God, o God.’ En in Goethe zat dus het woord God verborgen, al ontging hem daar het nut van.

Uit een van de bomen die was blijven staan, hij was flink scheef gezakt, klonk een krachtig krijsend geluid dat door merg en been ging. Een grote, rood-groen gekleurde vogel steeg klapwiekend op en verdween schreeuwend in de verte.

‘Kijk, heren,’ zei de jonkheer, ‘de stadspapegaai, ontsnapt uit de wildduin van professor Van Marle, vindt u ook niet dat hij op hem lijkt?’

Hij zette een denkbeeldig geweer aan zijn schouder en riep luidkeels ‘pang’. Albert herinnerde zich dat al eens eerder een vogel uit Van Marles stadstuin was ontsnapt en een paar weken later door een van de omroepers met een nogal gelukkige, of ongelukkige, het was hoe je het bekeek, degenzwaai om het leven was gebracht. Witstra

vertelde dat professor Van Marle om de dood van zijn lievelingsvogel bittere tranen had geweend. Hij liet het kadaver bij Van Marle thuisbezorgen. Kwade tongen bekeerden dat hij het beest liet opzetten en in zijn werkkamer naast het borstbeeld van de keizer plaatste. Met aan de andere kant daarvan een opgezette aap. Daaronder een bordje met de tekst *ECCE SIMIUS*. Volgens nog kwadere tongen was er een pijl op getekend die in de richting van het keizerlijke borstbeeld wees.

Albert vroeg zich af waarom deze merkwaardige man, die hij nog nooit had ontmoet, zo goed op de hoogte was van het wel en wee van Franekerse hoogleraren. Geerts vertelde ondertussen dat hij ruim een jaar geleden, in een park in de stad Weimar, in Thüringen, eenzelfde soort vogel had gezien.

‘Op 16 oktober 1806,’ zei hij.

Hij liet een stilte vallen die waarschijnlijk veelbetekend bedoeld was.

‘Twee dagen na de grote veldslag.’

Het geschetter van de vogel verdween in de verte. Geerts leek te wachten tot Albert iets zou zeggen. De wind was gaan liggen, Camper had zich iets verder van hen verwijderd, alsof hij gelegenheid wilde geven vertrouwelijkheden uit te wisselen. Geerts zette opnieuw een denkbeeldig geweer tegen zijn schouder, hief het omhoog en riep: ‘Doef, doef, doef.’

‘Geschutsvuur maakt een doef, doef, doef-geluid,’ zei hij.

En toen Albert niet reageerde: ‘Goethe woont in Weimar, ik heb hem daar ontmoet.’

Geerts dus ook al, bedacht Albert, iedereen had Goethe een keer of vaker ontmoet, behalve hij. Die slag had werkelijk plaatsgevonden, wist hij, bij Jena, Napoleon had een

grote overwinning behaald, er hadden berichten gestaan in de *Leeuwarder Courant*. En hij had er in een weekblad afbeeldingen van gezien. Stervende soldaten met open monden onder neergestorte paarden. Lag Jena in de buurt van Weimar? Hij nam zich voor het in de bibliotheek in een kaartenboek op te zoeken. Iedereen had er destijds over gesproken, volgens de krant was de keizer zijn troepen in een charge voorgegaan, ook daar had hij een gravure van gezien. De keizer zelf met een driehoekige steek op. Allemaal mooipraterij, had Liene gezegd, de keizer kijkt wel uit, die zie je alleen op een paard bij een parade.

‘Hij droeg toen geen gele broek,’ zei Geerts, ‘maar een ochtendjas. De broek moet lichtgeel zijn, maar die kon ik hier niet krijgen, in Leeuwarden ook niet, daar hadden ze alleen donkergele broeken, maar verder voldoe ik aan alle voorwaarden.’

Hij draaide zich opnieuw een keer om als een vrouw die haar nieuwe kleding laat bekijken. Daarna tastte hij in zijn binnenzak en haalde een dun boekje tevoorschijn, met een groen verweerde kaft. Het zag eruit of hij het lang had meegedragen.

‘Vol huilebalken,’ zei Geerts, ‘de hele dag in tranen en zelfmedelijden.’

Hij hield het boekje onder Alberts neus en blies erover alsof er stof op zat.

Die Leiden des jungen Werthers. Erster Theil, las Albert op de kaft, in krullerige gotische letters, lastig leesbaar. Daaronder stond een gedicht, Geerts las het langzaam, nogal lacherig, hortend en stotend voor:

*Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben,
Jedes Mädchen so geliebt zu sein,
Ach, der heiligste von unsern Trieben,
Warum quillt aus ihm die grimme Pein?*

Waarom las Geerts dit voor? Een verschrikkelijk gedicht, hij schaamde zich diep. Wat probeerde deze verwaaide ijdelruit, deze nepjonker, bloedzuiger, klootzak in zijn Goethepak hem duidelijk te maken? Waarom stond hij zo stompzinnig te grijnzen toen hij het gedicht voorlas? Hij herstelde zich snel, het gedicht ging niet over hem, besefte hij, al kon je het zo wel lezen. Het was een klacht over liefde in het algemeen, meer niet, een schools versje over liefdespijn, het had niets met hem te maken. Die grimme Pein, dacht hij, bijna had hij het hardop gezegd. Die grimme Pein aus ihm. Zeg dat wel.

‘Ja, leuk gedichtje,’ zei hij, terwijl hij zeker wist dat hij doodsbleek werd, of dieprood.

‘Het stelt allemaal niet zoveel voor,’ voegde hij eraan toe.

Hij voelde zich betrap, hij dacht dat ook Goethe ooit betrap was. Dit gedicht was een bekentenis, dat was duidelijk. Het kon geen toeval zijn dat de man die hem toegrijnsde, terwijl Camper van een afstandje opletend toekeek, precies dit boekje onder zijn neus had gehouden. Hoe kwam hij erop hem hierover aan te spreken? Wat had hij over hem gehoord? Had hij Liene ontmoet? Dat was vrijwel onmogelijk, hij had hem nog nooit gezien. Hij had zin het boekje uit Geerts’ handen te slaan en hem uit te schelden, woorden borrelden in hem omhoog. Duitse woorden als Scheisshahn, Pismann, Schwarzdrecker, Kotzbrocken. Maar Camper was dichterbij gekomen en had het laatste deel van hun gesprek, of wat het was, gehoord.

‘Ha, Goethe,’ zei hij.

Hij nam het boekje uit Geerts’ hand, bladerde er even in en gaf het weer aan hem terug. Hij knipoogde naar Albert, volkomen onverwacht, zo vertrouwelijk was hij niet met Camper, die bovendien flink wat ouder was dan hij.